

СЕМЕСТР I

Урок 1

Тема. Роль і місце літератури в житті нації. Розвиток літератури. Творча індивідуальність митця.

Мета: з'ясувати роль і місце літератури в житті нації, шляхи її розвитку, значення творчої індивідуальності митця; розвивати естетичні читацькі смаки, вміння сприймати текст художньої літератури та аналізувати його, спостерігати, узагальнювати, робити висновки; виховувати поважливе ставлення до національної художньої літератури, її митців; прищеплювати любов до книжки як джерела знань.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: виставка книжок художньої, навчальної, довідкової літератури; портретна галерея українських письменників, творчість яких вивчається в 9-му класі; репродукція картин В. Зарецького «Дерево. Витоки мистецтва», І. Марчука «І відкриються таємниці».

Методи, прийоми і форми роботи: слово вчителя, бесіда, прийоми «Майстерня художника» й «Денотатний граф», постановка й розв'язання проблемного питання.

Перебіг уроку

Мотивація навчальної діяльності учнів.

Учитель. Література – один із найпоширеніших видів мистецтва, при цьому вона є одним із найдавніших його видів, колискою людської духовності. Прийшовши в життя в іпостасі міфів, легенд, ритуальних і календарних пісень, казок і притч, література з самого початку свого існування виражала здивування перед величчю світу, печалі і радості людини, її біль і любов.

Оголошення теми й мети уроку.

Опрацювання навчального матеріалу.

Учитель. Художня література – це особливий вид мистецтва, в якому носієм матеріальної образності є мова. Характеризують літературу певні особливості: її образи позбавлені візуальної вірогідності, вона впливає на людську фантазію, особливо гостро активізує інтелект; через слово реальність сприймається в усій її багатоманітності, відкриваються великі можливості досягнення внутрішнього духовного світу людей та їхнього спілкування.

Як виду мистецтва літературі притаманне багатогранне історичне осмислення дійсності, сприймання її безпосередньо як процесу. Пред-

метом літературного пізнання є людина в життєвому процесі, а також усе, пов'язане з нею. Така всеохопність як читачеві, так і письменнику дає унікальні і вражаючі можливості для пізнання людини – найдивовижнішого із творінь Господніх. Саме тому художню літературу ще називають людинознавством. Під людинознавством розуміють природну здатність літератури пізнавати, впливати й осмислювати світ людини. Навіть коли у художніх творах описуються пейзажі, події чи предмети, то автор все одно намагається показати їх так, як сприймає людина.

Література допомагає нам освоїти такі сторони життя і суспільства, які іншими способами пізнати не можна. Осягнути суперечності людської сутності, її непрості стосунки з родиною і суспільством можливо через твори реалістичної школи. Читачеві у творах відкриваються непрості механізми людської психіки, поведінки через знайомство з цікавим та захопливим сюжетом, персонажами, які в свою чергу постають певними моделями людського світу. Інакше кажучи, немає потреби «практикувати» такі ситуаційні моделі у житті – розпізнати їх допомагає література, саме вона дає ключ для прочитання життя та мислення людини, і в цьому сенсі її пізнавальна функція нерозривно пов'язана з морально-етичною та виховною, але вчить вона непомітно, впливає на найтонші струни людської душі.

Крім усього іншого, і це дуже важливо, література виражає національну своєрідність народу, специфіку менталітету, а отже – безпосередньо впливає на формування національної самосвідомості. Література викликає сильні враження, мисленнєві процеси, переживання, а в розвитку творчої уяви людини їй узагалі немає рівних. Безумовно, література – могутній засіб людинотворення.

Прийм «Майстерня художника». Розгляньте картину художника В. Зарецького «Дерево. Витоки мистецтва» і поясніть символіку її.

У ч и т е л ь. Найголовнішою тотожністю людини є та, яка визначає характер підсвідомості кожного її учасника та колективної свідомості – національна. Вона формується у процесі національної ідентифікації. До того ж процес цей може бути як свідомим, так і неусвідомленим. Національне ототожнення відбувається саме під час опрацювання літературного твору. Адже література як мистецтво належить до сфери людського духу.

Духовний розвиток нації формує духовний розвиток окремого індивіда, який набуває національних духовних рис і стає її представником, особистістю з внутрішнім духовним світом. Не можна не погодитися з думкою, що видатними людьми відомі особистості ставали не тому, що закінчували університети, а передусім тому, що в дитинстві в них були бабусі й дідусі, які відкривали для них світ казок, – вчили уявляти, переживати, фантазувати.

♦ Які твори автобіографічного характеру, вивчені раніше, підтверджують цю думку?

Під впливом уяви виникають і розвиваються почуття, а під впливом почуттів формується уява – це два взаємопов'язані процеси, як зазначав І. Франко. Уява і почуття формують здатність до творчості. Так народжуються Поети й Мислителі...

У цьому – духовна сутність літератури – незалежно від того, чи це твір письменника, чи народні казки або легенди, чи сповнена глибокого почуття пісня. Головне – це мистецтво слова в дії.

Скульптор ліпить свої образи із глини, вирізає з дерева чи з каменю; художник образи живопису створює за допомогою фарб; у музиці композитор використовує для цього звуки і т. д. А письменник вибудовує художній світ літературного твору за допомогою мови, якою всі люди користуються в повсякденному житті. Тому твір літератури, як видається багатьом читачам, завжди легко зрозуміти, він доступний усім.

Проте це лише позірна легкість. Насправді ж кожен здатен сприйняти твір лише на тій глибині, яка йому доступна: одних захоплює лише сюжет, і для них твори літератури – це низка розповідей про різні події; особливо приваблюють таких читачів книжки пригодницького характеру. Інші в образах і ситуаціях твору відкривають ті проблеми, в яких утілені найважливіші сутності духовного буття людини, – згоджуються і сперечаються з автором, співчують героям і переживають їхні радощі й болі, мислять і уявляють – відкривають великий світ людської духовності, прилучаються до нього. Порівнюючи літературу з іншими видами мистецтва здебіль-

шого звертають увагу на таке: глина, дерево, камінь, фарби чи звуки поза межами мистецтва ніякої соціальної ролі не відіграють – вони просто матеріал або явище природи. Натомість слово і поза межами літератури виконує важливу соціальну роль як засіб людського спілкування. Проте треба бачити відмінність між словом, що використовується в повсякденному мовленні, і тим самим словом, що виконує естетичну функцію в художньому творі.

♦ Який смисл має слово *береза* у поданих реченнях?

1. Стару березу порізали на дрова. 2. Плакучою березою застигла мати, провівши на війну синів. 3. Я бачив, як вітер березу зламав.

(У першому прикладі слово «береза» має лише предметно-побутове значення. У наступних прикладах воно набуває духовного смислу – здатності сказати про людину, її душевні муки: у другому реченні воно допомагає відтворити психологічний стан матері, а в третьому розкриває людську тугу і печаль.)

Ще одна особливість художнього образу в літературі, порівняно з образами в інших видах мистецтва, полягає в тому, що художній образ живопису, музики, скульптури, діє на органи чуттів безпосередньо у процесі його зорового або слухового сприймання. А художній образ у літературі стає духовною реальністю не завдяки зовнішньому вигляду записаного слова чи його звучанню, а на основі вираженого ним змісту.

Як зазначав І. Франко, письменник апелює не безпосередньо до органів чуттів публіки, а «до уяви». Апеляція до уяви збуджує асоціації, розвиває образне мислення, формує творчий потенціал читача. В цьому особлива розвивальна можливість читання, яку нічим іншим не можна замінити.

Отже, феномен творення літературного образу на основі змісту слова – це мовби дарунок самого провидіння для людини, – щоб вона, читаючи, духовно і творчо зростала.

Чому саме так? Тому, що літературний образ, покликаний до життя смислом слів, створюється в уяві. А для цього потрібно активізувати весь арсенал свого життєвого досвіду, уявлень і почуттів – треба почувати, уявляти, мислити, творити.

♦ Прочитайте з вивченої в 7-му класі повісті Гр. Тютюнника «Климко» уривок з описом ночі.

Брязкали сталевими тарелями вагонні буфери, перегукувалися дударі-стрілочники, сюрчали у свої сюрчки й вимахували ліхтарями зчіплю-

вачі вагонів, видзвонювали молоточками по колесах обходчики поїздів... у бараці... світло звідусіль малювало на стіні супроти Климкового ліжка великі різнобарвні квіти: червоне – маки, синє – волошки, жовте – соняхи, вони мінялися і тремтіли, як од вітру в степу... то були казкові, найщасливіші в Климковому житті ночі.

➤ Як автор зображує нічні звуки і картини? Що він цим підкреслює? *(Звуки і картини ночі зображені так, як їх сприймає Климко. Це хлопчикове сприйняття розкриває його духовно багате, відкрите для добра і краси серце.)*

Отже, один зміст уривка – зображення звуків і кольорів ночі – виражає інший зміст – духовну красу героя твору.

Зміст слова стає формою образу. Або скажемо по-іншому: один зміст слів і граматично оформлених речень стає формою для вираження іншого, художнього змісту, що виступає як внутрішній смисл образу, твору, уривка, тексту в цілому.

Отже, саме буття художнього образу в літературі ґрунтується на інтелектуально-смісловій основі, а відтак літературний образ – це особливий, відкритий автором і втілений у слові художньо-естетичний смисл, що покликаний до життя емоційно-чуттєвим ставленням до світу і поєднує інтелектуальну й емоційну сфери мислення людини. Цей смисл завжди виступає як нове бачення чогось у житті, новий погляд на події, таких сторін у звичайному й відомому, які були не сприйняті, не відкриті раніше.

Письменник є неповторною індивідуальністю, яка виявляє себе в результатах творчого процесу – художніх творах. Ключ до пізнання індивідуальності митця – його творчий стиль. Тільки яскрава індивідуальність здатна виробити неповторний стиль (характер – це стиль, стверджували в давнину). «Нехай особа автора, – розмірковував І. Франко, – його світогляд, його спосіб відчуження зовнішнього і внутрішнього світу і його стиль виявляються в його творі якнайповніше, нехай твір має в собі якнайбільше живої крові і його нервів. Тільки тоді се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка». Усе це засвідчує взаємопов'язаність творчої індивідуальності та індивідуального стилю.

Індивідуальний стиль утілює намагання автора знайти спосіб вираження свого бачення і розуміння світу, особливим чином організувати художній матеріал, зіткати полотно з неповторним візерунком, щоб привернути увагу читача, захопити його і прилучити до свого тексту. Він є складною комбінацією світовідчуття, світогляду,

світорозуміння, манери зображення, трактування теми, використання жанрових форм, формально-змістових чинників твору.

На творчу манеру письменника впливають стильові тенденції певного часу. Стиль І. Котляревського формувався під впливом бурлескно-травестійних, романтичних тенденцій, у стилі Г. Квітки-Основ'яненка помітні бурлескні й сентиментально-реалістичні елементи. Стиль Т. Шевченка еволюціонував від романтичних уподобань до реалістичного письма. М. Коцюбинський від описово-реалістичної манери перейшов до імпресіоністичної.

Іноді з певними жанрами асоціюється літературне ім'я, скажімо, Гомер – з епічною поемою, Аристофан – з комедією, Вільям Шекспір – з драмою, Франческо Петрарка – з сонетом, Василь Стефаник – з новелою, Олесь Гончар – з романом, Остап Вишня – з усмішкою (гуморескою), Олександр Довженко – з кіноповістю тощо. Це також є індивідуальною ознакою творчості письменника, оскільки вибір жанру залежить здебільшого від особистих уподобань автора, навіть інтуїтивного тяжіння до художньої форми, в якій він може найповніше і найяскравіше реалізувати свій творчий потенціал.

В індивідуальній творчості письменника своєрідно реалізуються художні прийоми (тропіка). Спробуймо пересвідчитися в цьому, проаналізувавши короткі уривки з прози українських письменників.

❖ От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води (*І. Нечуй-Левицький, «Микола Джеря»*).

➤ Які художні засоби домінують у цьому фрагменті? Як, на вашу думку, зображена картина має вплинути на читача? (*У цьому уривку домінують епітети й порівняння, що відповідає характерові зображення: описовість, фіксування форм, барв. Таким чином письменник прагнув досягти природності, правдоподібності змалюваного. Ця картина має вплинути на уяву читача, зродити в його душі естетичні переживання.*)

❖ На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками гуків, покошланим шумом (*М. Коцюбинський, «Intermezzo»*).

➤ Чим зумовлена тональність цього пейзажу? (*Тональність цього пейзажу зумовлена станом душі ліричного героя, котрий «пропускає» зовнішній світ крізь себе.*)

➤ Які тропи добирає М. Коцюбинський? (*Письменник добирає виразні метафори та епітети, персоніфіковані образи.*)

❖ Самотні тополі і груші, накупані місячним сяйвом, зворушливо іскрились, голубіли, туманились і мали ту прекрасну жіночу задуму, що солодко й тривожно манить у далечінь людину, стирає грань між нею і природою (М. Стельмах, «Правда і кривда»).

➤ За допомогою яких прийомів змодельовано цей пейзаж? (Пейзаж змодельовано за допомогою прийомів, які використовують І. Нечуй-Левицький та М. Коцюбинський. У ньому є епітети й метафори, психологічний підтекст, краса та зворушення.)

➤ Чим відрізняється цей пейзаж від двох попередніх? (М. Стельмах вніс у своє письмо лагідність і філософську задуму, надав дієсловам характерної барви («іскрились, голубіли, туманились»), а всій картині – колоритної наповненості, цілості, неповторного звучання.)

Розглянуті уривки мають особливу стилістику: інформативна описовість (І. Нечуй-Левицький); експресивна динамічність (М. Коцюбинський); розлогість, ускладнена вставними конструкціями, підрядними реченнями (М. Стельмах).

Навіть мікроаналіз невеликих літературних уривків може виявити індивідуальне застосування художніх прийомів, переконати, що одними й тими самими інструментами кожен талановитий письменник здатний по-своєму створити образи, які виражатимуть його унікальність. У цьому разі точніше було б сказати «авторське мовлення», оскільки йдеться про реалізацію мови в конкретному творі. На лексичному рівні можна стверджувати про багатство і різноманітність словникового запасу письменника, використання лінгвістичних пластів (рідномовна й запозичена лексика, слова з абстрактним, предметним, нейтральним значенням, архаїзми, вульгаризми, арго та ін.). Особливого колориту художній мові надають авторські неологізми, діалектизми. Словесні новотвори сприяють творчому самовиявленню, увиразненню образного мислення: «*Брунчать* бруньки над водою, водою» (П. Тичина); «Незле мені тут в сивому гурті цих *чесноруких*, цих *веселооких*» (І. Драч); «Вони ж собі *обоєнько*-удвох тихенько граються та сваряться тихенько» (М. Вінграновський); «Високі думи промайнули, у *потаймиру* – *водовир* страждених літ» (В. Стус).

Використання у творі місцевої говірки може засвідчувати належність письменника до певного географічно-етнічного регіону, де вжиті слова і вислови є природними, засвоєні автором як невід’ємний

елемент його буття. Водночас діалектизми застосовують для передачі мовного колориту краю, надання відповідного забарвлення мові персонажів: «*Жиймо! Кожде своїм шляхом йдім, куди судьба провадить*» (І. Франко); «*Нефоремні, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сіті, що укладалися немилим серпанком на очі, а муравлиська, збудовані з сухої червоної чатини соснової, піднімалися з землі гладкими горбами, і нога зсувалася по них, немов по скляних баньках*» (О. Кобилянська); «*Ще, може, й хлопців тамо побачить, бо дурні вони додом бігти – це їм була найбликша схованка од льоху*» (В. Медвідь).

Індивідуальний стиль письменника говорить також про його невтомне шукання самого себе у творчості, а жага новизни, творчий неспокій є визначальними стимулами його зростання.

Прийом «Майстерня художника». Розгляньте картину геніального українського живописця І. Марчука «І відкриються таємниці». Прокоментуйте побачене. Витлумачте символізм назви полотна.

Проблемне питання. У чому таємниця безсмертя певних літературних творів? Чому одні твори геніальних письменників живуть у віках і стають надбанням усього людства, а інші цікаві лише фавіцям-філологам?

Рефлексія. Підсумок уроку.

Прийом «Денотатний граф». Складіть «Денотатний граф» за матеріалом уроку.

Методична ремарка. Денотатний граф – ефективний спосіб виокремлення в тексті істотних ознак ключового поняття.

Порядок складання «Денотатного графа»

1. Визначаємо в тексті ключове, тобто найважливіше, слово (зазвичай це іменник).
2. Чергуємо іменники (або групу слів із ними) і дієслова.
3. Кожне слово за змістом пов'язуємо з ключовим словом.
4. Рядки-«гілочки» отримуємо різної довжини та обсягу.
5. У процесі роботи перевіряємо, чи чергуються іменники і дієслова, чи можна слово з будь-якої частини графа співвіднести (пов'язати) з ключовим словом.

Орієнтовне виконання.

ЛІТЕРАТУРА

ДОПОМАГАЄ	ПІЗНАТИ СВІТ
ФОРМУЄ	СТИЛЬ ПОВЕДІНКИ
РОЗШИРЮЄ	МЕЖІ СВІТОГЛЯДУ
РОЗВИВАЄ	ОБРАЗНЕ ТА ЛОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ
ПІДТРИМУЄ	У ТЯЖКІ ХВИЛИНИ ЖИТТЯ
СТВЕРДЖУЄ	ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ
НАДИХАЄ	НА САМОВІДДАНИ ВЧИНКИ ЗАРАДИ ІНШИХ
ДАЄ	ЕСТЕТИЧНУ НАСОЛОДУ
ПОКАЗУЄ	СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ВАЖЛИВИХ ПРОБЛЕМ
ДОДАЄ	СИЛИ ДОЛАТИ ЖИТТЄВІ НЕГАРАЗДИ
ЗРОДЖУЄ	ПЕВНІ ПОЧУТТЯ В ДУШІ ЧИТАЧА
ВИХОВУЄ	СПРАВЖНЬОГО ГРОМАДЯНИНА

Оцінювання. Аргументація оцінок.

🏠 Прочитати вступну статтю в підручнику. Підготувати відповіді на запитання (за вибором учителя). Повторити вивчене про народні пісні.

Урок 2

Тема. Процес виникнення фольклору. Багатство і розмаїття українського фольклору (повторення й узагальнення вивченого). Види родинно-побутових пісень (про кохання, про сімейне життя, жартівливі). Культ романтизованих почуттів, сентиментальний пафос, традиційна символіка. «Місяць на небі, зіроньки сяють».

Мета: повторити й узагальнити відомості про усну народну творчість як одне із джерел художньої літератури, ознайомити із жанром родинно-побутової пісні; розвивати навички виразного читання, аналізу ліричних фольклорних творів, висловлювання власної думки про них; виховувати повагу до культурної спадщини свого народу, формувати естетичні смаки.

ТЛ: народна пісня (поглиблено).

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: аудіозапис пісні «Місяць на небі, зіроньки сяють» у виконанні Д. Гнатюка та Р. Кириченко.

Методи, прийоми і форми роботи: слово вчителя, бесіда, робота за варіантами, читання і коментування уривка з новели Гр. Тютюнника «Одавали Катрю», вправа «Квітка знань», прийом «Діалог Ривіна», робота з таблицями, коментування висловів, інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Перебіг уроку

Мотивація навчальної діяльності учнів.

Учитель. Народна творчість – це багатовікові заcodedані потужні культурні пласти, це сконденсований у слові народний талант, що дав світові неперевершені перлини народної духовності. У них дівочі сльози, що закам'яніли в діамантах пісень, вибухи щирого сміху, що розсипалися самоцвітами приказок, прислів'їв, загадок, вічна туга материнських сердець, закарбована в легендах, баладах, думках...

Маємо засвоювати цей духовний набуток нашого народу, аби був він для кожного з нас тим євшан-зіллям, який убереже від національного безпам'ятства і завжди повертатиме до свого, рідного, батьківсько-материнського.